

СТАРА ИСТОРИЯ И ТРАКОЛОГИЯ

НЯКОИ СТРАНИ ОТ СТАТУТА НА РОБИТЕ В АСИРИЯ (ПО ДАННИ ОТ ПЪРВА ТАБЛИЦА НА АСИРИЙСКИТЕ ЗАКОНИ)

Владимир Попов

С името асирийски закони се означават група правни текстове, намерени на различни места при археологически разкопки на територията на древна Асирия. Те не представляват отделни части на общ комплексен законодателен сборник и са продукт на различно време на кодификация и редакция. Основната им част е от т. нар. средноасирийски период и се датира в широки граници между XV – XIII до XII – XI в. пр.н.е¹. Законите са издавани и превеждани на различни езици многократно². Били са обект и на различни изследвания³. Робството в Асирия по данни от асирийските закони не е изследвано. В отделни случаи в литературата са засегнати само някои съществени особености.

§ A, 4

“Ако роб или робиня са приели нещо от ръцете на омъжена жена, на роба или робинята трябва да отрежат носа и ушите, [а] откраднатото те трябва да върнат. Човекът може да отреже ушите на своята жена, но ако той освободи своята жена и не ѝ отреже ушите, то не трябва да отрязват носа и ушите на роба или робинята, а те не са длъжни да върнат откраднатото.”⁴

Параграф 4 от Първа таблица (т. нар. таблица А) на асирийските закони разглежда като незаконни частноправните отношения

на имуществена основа между роби и свободни жени. Текстът представлява по същество забрана на тези отношения и съдържа наказателни постановки за нарушителите от двете страни.

Това възприемане на законодателния текст се подкрепя почти изцяло в научната литература. Най-напред още П. Кошакер отбелязва в изследването си на асирийските закони, че робът е наказван за това действие на общо основание при всяко състояние на делото⁵. Разглеждането на роба в тази светлина определено го представя като носител на такъв правен статут, подобен на свободните граждани, което представлява съществена особеност при разкриването на общата и специфичната характеристика на статута на робите в асирийското право. П. Кошакер допълва също, че участта на укривателя роб била да следва по необходимост участта на престъпника свободен гражданин, тъй като в противен случай параграф 4 би бил безполезен и излишен⁶.

Разглеждането на параграф 4 в тази насока е продължено по-късно и от Г. Кардасция. Мнението на автора е, че в действителност първоначално укривателят роб е бил винаги наказван, но при практическото тълкуване на законите е наложен принцип на равенство за престъпника и съучастника. Това очевидно е извършено впоследствие, като при допълнителна редакция на текста е прибавена последната фраза. Едновременно с това Г. Кардасция не приема изцяло постановките на П. Кошакер и изтъква, че характерът на определеното физическо наказание очевидно произлиза от самия робски статут, като по същество наказанията били много сурови⁷. Този извод е убедителен и не дава основание за съмнение в автентичността на принципа, според който укривателят трябва да бъде третиран като крадец или в най-лошия случай да бъде уподобен с него⁸.

Ако се разгледа внимателно параграф 4 и се сравни с параграф 7 от законите на Хамурапи, в който също се разглеждат подобни проблеми, се откриват значителни различия в правната материя. В законите на Хамурапи частноправните отношения между роби и членове на семействата на свободни лица са реално допустими на юридическа основа при условие да се сключват договори съгласно установената практика.

Подобна постановка липсва в асирийските закони както в този, така и в другите запазени параграфи. Очевидно е, че проблемът за отношенията между роби и свободни в обществен смисъл е разгледан на друга основа, по-различна от основата в старовавилонското и другите древноизточни общества от времето на II-то хил. пр. н. е.

Преди всичко съществуването на посоченото законово разпореждане означава без съмнение, че подобна практика все пак съществува в реалните отношения. Наложената от законодателя забрана следва да се приема като опит за регламентация в този смисъл, чрез забрана. Ето защо допустимо е да се приеме, че във времето, предшестващо асирийското законодателство, разглежданите отношения имали относително много по-широка изява в асирийското общество.

Тенденцията за ограничаване на частноправните отношения между роби и членове на семействата на свободни лица е довела в правно отношение до определянето като кражба на всеки подобен акт. Безусловно тази постановка подвежда и двете страни като съучастници, тъй като не признава правото на собственост, на съсобственост, на разпореждане или каквото и да е друго право на съпругата на свободен човек по отношение на имущество. Текстът не квалифицира съответното имущество нито определено като общосемейна собственост, нито като собственост на съпруга или съпругата. От всичко това следва, че при такава правна регламентация съпругата се окачествява като крадец на имуществото на своя съпруг, а робът като нейн съучастник.

Особено внимание заслужава фактът, че степента на виновност на роба се разглежда на равна основа с виновността на свободната жена съпруга. В случай, когато тя не е наказана за извършената сделка от своя съпруг, не подлежи на наказание и робът. Съобразно обичаите на асирийската практика предвидените в текста наказания са физически – рязане на нос и уши. Подобно отношение към робите се среща и в другите страни на Древния изток почти до елинистическата епоха.

Общо взето, постановките в асирийското законодателство по отношение на наказанията за различна виновност, както и в

по-общ план въпросите на т. нар. наказателно право, доколкото този термин може да се приложи и за древноизточното право, не са изследвани достатъчно. В научната литература се срещат обикновено само констатации с по-общ характер. Така например Г. Кардасия споменава само, че параграф 4 разглежда хипотезата, че укривателят е роб и че физическите наказания са условни и за роба, и за свободната жена и зависят от волята на господаря, с което се изчерпва отношението по този въпрос⁹.

Внимание заслужава също и фактът, че в еднаква степен субект на частноправни отношения на имуществена основа са и роби и робини. Тази законодателна трактовка представя робите определено в друга светлина – като не толкова безправни лица.

Особен интерес предизвиква заключителната клауза на текста на параграф 4 от таблица А. Ако съпругът не подведе съпругата си под отговорност за кражба според смисъла на общата теза на параграфа, то съответното имущество, което е обект на сделката между съпругата и роба (съответно робинята), не се възстановява. По същество това означава, че имуществото остава в полза или във владение на роба. Всичко това поставя въпроса за имуществената правоспособност на роба. Този проблем, както в старовавилонското и в хетското общество, се свързва тясно с производствената дейност на роба, формите на експлоатация на неговия труд, наличието на относителна или друга самостоятелност в стопанско отношение. Тези въпроси дават основния облик на отношенията господар и роб и оформят правния статут на последния.

Във всички случаи, когато робите притежават имущество или сключват частноправни сделки на имуществена основа, трудно може да се приема констатация за пълна експроприация на личността на роба и превръщането му в производител, отчуждаващ принудително целия продукт на своя господар. Без съмнение посоченият текст, а и ред други в асирийското законодателство, не дават основание за разглеждане на робството в такава светлина. Подобна теза определено е недопустима, щом робът, както посочва параграф 4, има или може да има право да извършва сделки с имущество.

Изследването на параграф 4 е наложително при сравнителен анализ с параграф 3. Двата текста третират еднаква правна материя, като в предходния случай правонарушителят е свободен гражданин. Сравнението на двата текста налага извода, че наказанието на укривателя със свободно положение е било по-малко сурово, отколкото на роба, тъй като не е свързано с физическа щета, а с материално заплащане¹⁰.

Подобен подход на различия на наказанията на виновни лица с различно социално положение при еднакви закононарушения е характерна черта на правния порядък на цялото клинописно законодателство на древния Изток. Този подход може обикновено да се тълкува като възприемане на правни различия при определяне на отговорността на свободни и роби в случаите, когато те са субект на престъпления, а в по-общ план и като субект на право.

§ А, 5

“Ако жена на човек е откраднала в дома на друг човек нещо, стойността на което превишава 5 мини олово, то владетелят на краденото трябва да се закълне, казвайки: “[да бъде проклет], ако ѝ позволя да вземе [това]”, казвайки: “в моя дом [е била извършена] кражба.” Ако нейният мъж желае, той може да върне откраднатото и да я откупи, [а също] да ѝ отреже ухото. Ако мъжът ѝ не желае да я откупи, [то] владетелят на краденото може да я забере и да ѝ отреже носа.”

Текстът на параграф 5 отразява частноправни отношения между свободни лица при извършване на кражба. Той разкрива законово уреждане крадецът на имущество в чужд дом да се превръща в роб. Този текст не е коментиран в специалната литература.

В разглеждания случай е разработена хипотеза, когато извършител на имуществено престъпление е т. нар. жена на човек, което според езика на документите от онова време означава съпруга. Характерът на откраднатото имущество не се разкрива. Законодателят е обърнал по-голямо внимание на стойността на откраднатото. Посочената сума 5 мини олово представлява норма за квалифицирането на кражбата като дребна или съществена. Предписаните

в текста разпореждания се отнасят за кражба на имущество на стойност над 5 мини олово.

Анализът на текста не дава основание да се съди за причините и мотивите за извършената кражба. Законодателят не е предвидил и точна постановка за компенсация на щетите на потърпевшия собственик, както обикновено се постъпва във всички аналогични случаи в цялото древноизточно законодателство. В този случай текстът дава две възможности. Съпругът на жената може да върне откраднатото. Съпругът обаче не се явява задължен да върне откраднатото и намесата му има условен характер, зависещ единствено и само от неговото желание.

Последната постановка в текста на параграфа има категоричен характер. Ако съпругът на жената не желае да я откупи, владетелят на краденото може да задържи тази жена. Интерпретацията на този израз следва да се тълкува единствено като задържане на жената крадец от потърпевшия собственик като негова робиня. По този начин параграф 5 разкрива практиката и законовото уреждане свободни лица да се превръщат в роби на други лица като наказания и като компенсация за извършени срещу тях имуществени вреди и посегателства.

Краят на текста на разглеждания параграф разкрива в детайли няколко въпроса около заробването на крадеца и компенсацията на откраднатото имущество. На първо място, внимание заслужава решението на законодателя, че ако нейният мъж желае, той може да върне откраднатото и да я откупи. Следователно потърпевшият собственик не се задоволява само с възстановяване на откраднатото имущество от заловения крадец или от членове на неговото семейство.

Освен възстановяване на откраднатото имущество заловената жена крадец трябва да бъде откупена, което означава, че щом тази жена крадец е открита, тя вече по същество принадлежи стойностно на потърпевшия като робиня. Нейното връщане в семейството при съпруга ѝ е възможно при две условия: възстановяване на откраднатото и откупването ѝ чрез компенсация на персоналната ѝ стойност. Точно в този смисъл е предоставена възможност на съпруга да избира да изпълни двете условия или да се откаже, с

което губи правата върху съпругата си и тя се превръща де юре и де факто в робиня на потърпевшия.

Наказанието на жената от нейния съпруг след евентуалната му намеса в посочения вече смисъл е въпрос от сферата на семейните отношения. Отказът на съпруга да откупи тази жена и превръщането ѝ в робиня на потърпевшия са свързани и с налагането на физическо наказание – отрязване на нос. Освен физическо, това наказание безусловно има и обществено-морален характер. Последниците от това действие остават трайни и имат значение за личността на жената крадец дори и тогава, когато при евентуални бъдещи обстоятелства тя би могла да престане да бъде робиня и промени отново общественото си положение.

§ А, 40

“...пленица, когато тя ходи по улицата със своята господарка, трябва да бъде загърната. Иеродулата, която мъжът е взел за съжителка, трябва да бъде загърната на улицата; която мъжът не е взел за съжителка, нейната глава трябва да бъде открита на улицата, тя не трябва да се закрива...

...робинята не трябва да се загръща. Този, който види загърнатата робиня, трябва да я залови и да я заведе до входа на двореца; трябва да ѝ отрежат ушите, а заловилият я може да ѝ вземе дрехата. Ако човек е видял загърнатата робиня и я е пуснал, а не я е довел до входа на двореца и него клетвено са го обвинили и учили, [то] 50 пъти трябва да го ударят с палка, да му пробият ушите, да прокарат през тях връв и да я вържат на тила; неговият [обви]нител [може да взе]ме неговата дреха и цял месец той трябва да изпълнява работа на царя.”

Текстът на параграф 40 е твърде обширен, за да се разглежда определено само като отделна правна постановка. Той засяга широк кръг проблеми, някои сред които се отнасят до положението и поведението на робините и робините наложници.

Този параграф е бил обект на внимание още от Е. Кюк, който твърди, че покриването на главата е белег на собственост на жената, т.е. притежание в семеен смисъл, и няма никакво социално значение¹¹. Едва ли обаче наказанията в такъв случай биха били

толкова големи, каквито са по смисъла на този текст, и едва ли биха били стриктно регламентирани, ако са в обсега само на традиционните семейни порядки и отношения.

Параграф 40 е коментиран от И. М. Дяконов като охраняващ правото на собственост върху роб. С изискването робинята да ходи без покривало по подобие на т. нар в асирийските текстове блудници и за разлика от свободните жени се предотвратявала възможността за нейното бягство¹². Тази постановка е трудно приемлива. Бягството, особено на жена робиня, от Ашур или откъдето и да е от Асирия е трудно и сложно за изпълнение действие, макар и не невъзможно.

При разглеждането на параграф 40 на първо място впечатление прави изразът "... пленница, когато тя ходи по улицата със своята господарка...". Без съмнение в дадения случай терминът "пленница" има по-широко значение и употреба. Разглеждането на пленената при неизвестни обстоятелства жена и тогава, когато тя вече е свързана с лице, определено категорично като нейна господарка, е практически условно. То отразява по-скоро категория робини и разкрива въпроса за диференциране на робската маса в Асирия, което е намерило отражение и терминологически чрез наименованието на различни видове роби и робини.

Законодателят е посочил, че такава жена трябва да се движи по улиците загърната, т. е. в общ план в обществото тя трябва да има покрита глава — проблем от изключителна важност в традиционните порядки на източните общества от дълбока древност.

На второ място, текстът на параграф 40 споменава категорията на т. нар. иеродули (или хиеродули). В много отношения тази категория се свързва с лица, определени като робини.

Параграф 40 разкрива също и факта, че робините, както и жените, определени като пленници, и някои от категорията иеродули нямат право да се движат загърнати. Този факт има подчертано обществено-морален характер. Така робините трябва да се отличават в обществото от останалите жени. В този смисъл твърдението на П. Крювейлиер, че налагането на воала не зависи от социалното положение на жената, изглежда неубедително¹³. На противоположно мнение е И. М. Дяконов, който твърди, че закриването на лицето

в този случай било признак на свободна жена, т. е. има социално значение¹⁴.

Постановката за преследване на робиня, нарушила това правило, е лесно обяснима като нарушение на обществения ред. Тя не е лишена обаче и от някои практически страни, свързани с възпрепятстването на опити на робини да се движат във вид, улесняващ техните действия в обществото. Най-вероятно е, че именно поради тези съображения, свободен човек, непопречил на робиня, движеща се като свободна жена, трябва да бъде наказван толкова сурово.

Този, а и други текстове от законите поставят на внимание въпроса за т. нар. белег на робство. Данните от запазените текстове не дават възможност за категорични изводи в смисъл дали роби и робини са били задължително отличавани от останалите социални слоеве чрез определени белези, както е известно по много документи за други страни, или чрез особености в облеклото, в тоалета и т. н., в каквато посока може да се приема и този текст. В разглеждания смисъл убедителна изглежда констатацията на П. Крювейлиер, че асирийските закони са непълни и не можем да различим значението на термина *gallabutu*¹⁵. Най-вероятно е обаче той да се приема като мярка, бележеща робско положение.

§ А, 41

“Ако човек иска да загърне своята пленница, [то] той трябва да събере 5–6 свои (другари) и при тях да я загърне и да каже така: “това е моя жена!” [Тогава] тя е негова жена.

Пленница, която не е била загърната пред хора, мъжът на която не е казал така: “това е моя жена!”, не е жена (т. е. съпруга – В. П.), тя е само пленница.

Ако човек умре [и] няма синове от своята загърната жена, [то] синовете на пленницата са негови синове, те могат да вземат наследствената част.”

Параграф 41 се отнася до семейното право. Той урежда статута на жена, определена терминологически като пленница в случаи, когато се приема като съпруга на човек, както и статута на нейните деца.

Преди всичко законодателят е спрял вниманието си на процесуалната страна. Първият абзац на текста показва ясно, че не става въпрос за познатото от другите закони съжителство между господар и робиня. Съществуването на такава практика се вижда от втората част на текста, където тя е узаконена от правна гледна точка. Параграф 41 дава основание да се приема, че жена със статут на пленница, който статут по същество съвпада и се покрива с този, свързан с понятието “робиня”, променя положението си, когато се превърне в съпруга на асириец, или на т.нар. свободен човек.

Характерът на отношенията между тази пленница и асирийския гражданин е възможен следователно в две насоки: на базата на приемането на жената като законна съпруга и като съжителка.

В сборника от асирийски закони няма пълно и точно разграничаване, както в законите на Хамурапи, на правото на конкубинат. Например жената *esirtu* не отговаря нито на *amtu*, нито на *sugetum*. По същество тя практически е робиня с, така да се каже, особено положение в конкубинатните отношения, способна да бъде издигната до положението на първа съпруга, макар че от гледна точка на практикуваната моногамия в Асирия има малка разлика между асирийските закони и законите на Хамурапи¹⁶.

В първия от разглежданите случаи това е свързано с изпълнението на гражданско-процесуалния ритуал жената да се загърне публично пред свидетели от своя съпруг, който да я назове словесно като своя съпруга. Впрочем този гражданско-процесуален ритуал е валиден като церемония за всички случаи на встъпване в брак. Той е единственото условие, чието изпълнение води до промяна на семейното положение и до всички правни гаранции на тази основа. Всичко това разкрива съдбата на част от робините чрез пленничество да се приемат като съпруги и по този начин да променят социалното и правното си положение.

Както се вижда от текста, съществува и друга възможност. Пленената жена не променя статута си и остава в първоначалното си положение, което се отразява изрично от законодателя: “... тя е само пленница”. Относителното съотношение на тези два случая трудно може да се уточни по липса на данни. По наше мнение обаче все пак може да се приема, че вземането на робиня за съпруга

става в резултат на обстоятелствени причини и е по-рядко срещано явление.

Жената, която не е пленница, а “дъщеря на човек”, както се отразява в текстовете, носи известно имущество като зестра при брака. Смърт или безплодие на тази жена са главните, макар и не единствени, поводи за прибегването до практиката робиня да заеме нейното място. Струва ни се, че това правило е валидно и за най-бедните членове на асирийското общество, за които откупната плата за свободна жена е по-висока от стойността на една робиня. От друга страна, всичко това не може да се абсолютизира, тъй като не съществуват нито правни, нито морални, обществени и религиозни бариери робиня да се взема за съпруга.

Най-после, съдбата на пленницата робиня като съжителка е толкова масово явление, че бихме казали, че е наложена практика, отразена и в другите клинописни закони в древния Изток. В този смисъл може определено да се говори дори че всичко това е част от статута на робинята-частна собственост.

Особен интерес в параграф 41 представлява последната част от текста, която условно можем да наречем абзац или алинея 3, ако използваме съвременната практика в подобни случаи. Законодателят е посочил, че ако законната съпруга няма синове, то наследници се явяват децата на пленницата. Дискусия евентуално заслужава проблемът дали става въпрос за деца на пленницата въобще, или за тази, която в началото на текста е приета за съпруга чрез посочения ритуал, както и за нейните деца от съжителството преди промяна на положението ѝ или след него.

Дискусионните спорове по тези въпроси са ненужни. Ще припомним само, че в текста става въпрос за наследници 1) на жена, определена като “негова загърната жена”, т. е. законна съпруга вследствие гражданско-процесуалното право, и 2) на пленница. Началото на текста сочи неоспоримо, че пленница, загърната публично и наречена “моя жена”, е всъщност законна съпруга. Обратно на това пленницата-съжителка е само “пленница” и нищо друго.

Ето защо последната част от текста трябва да се приема точно в този смисъл. Терминологическите определения в законите и в другите текстове са много стриктни във всички случаи, даже и

тогава, когато отразяват малки различия, поради което трудно могат да се намерят основания за други тълкувания.

Относно последната формулировка на параграфа може да се каже със сигурност, че в случаи на липса на наследници такива стават и децата, родени от съжителство с пленницата робиня, която няма статут на съпруга.

Разгледаните няколко параграфа от Първа таблица (таблица А) на асирийските закони отразяват различни особености в статута, положението и правата на робите. Те показват относително широки вариантни възможности на промяна на положението на робините в различни посоки, което дава основание робството в асирийското общество да се възприема не само стандартно и схематично като за лица с абсолютно безправно положение, но и в друга посока – като лица, които при различни обстоятелствени положения имат едни или други права и възможности и перспективи за промени. Това, разбира се, не означава идеализиране на робския статут, а отбелязване на конкретните му особености, които не се поддават на никаква схематична стандартизация.

БЕЛЕЖКИ

¹ Виж например: **Cardascia, C.** La codification en Assyrie, *Revue Internationale des Droits de l'Antiquite IV*, Bruxelles, 1957, p. 53–71; от него, *Les Lois Assyriennes*, Paris, 1969, p. 22–23; **Weidner, E.** Das Alter der Mittellassyrischen Gesetztexte, *Arciv fur Orientforschung*, XII, 1–2, Berlin, 1937, S. 48–50.

² Сред обширната литература виж главно: **Driver, G. R. and C. Miles**, *The Assyrian Laws*. Edited with Translation and Commentary, Oxford, 1935, където е цялата литература до 1935 год.; Виж също: **Дьяконов, И. М.** Законны Вавилонии, Ассирии и Хеттского царства, Перевод и комментарий под редакцией И. М. Дьяконова, *Вестник древней истории*, 1952, кн. 4, с. 206–226; **Meek, T. O.** *The Middle Assyrian Laws*, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Ed. by J. B. Pritchard, 2nd Edition, Princeton, 1955, p. 180–188 (последното трето издание не ми е

достъпно); **Haase, R.** Die Keilschriftlichen Rechtssammlungen in Deutscher Übersetzung, Wiesbaden, 1963, S. 95-116; ? **Cardascia, Les Lois...**; и др.

³ Изследователската литература е твърде многобройна. Виж главно: **Koschaker, P.** Quellenkritische Untersuchungen zu den "altassyrischen Gesetzen", Mitteilungen der vorderasiatischen Gesellschaft, 26, 3, Leipzig, 1921, 84 S.; **Puuko, A. F.** Die Altassyrischen und hethitischen Gesetze und das Alten Testament, Studia Orientalia, I, 1925, S. 125-166; **Cuq, E.** Un Recueil de lois Assyriennes, Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale, XIX, Paris, 1922, p. 45-65; от него, Etudes sur le Droit Babylonien, les lois Assyriennes et les lois Hittites, Paris, 1929; **Oppenheim, L.** Zur Quellenfrage des Mittelassyrischen Rechtsbuches, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 41, 1-2, Wien, 1934, S. 221-260; **Van Praag, A.** Droit matrimonial assyro-babylonien, Amsterdam, 1945; **M. David,** Eine Bestimmung über das Verfallspfand in den mittelassyrischen Gesetzen, Bibliotheca Orientalis, IX, Leiden, 1952, S. 170-172; **R. Yaron,** The Middle Assyrian Laws and the Bible, Biblica, 51, 1970, p. 549-557; и др.

⁴ Преводите на текстовете са от автора.

⁵ **Koschaker, P.** Quellenkritische..., S. 29-30.

⁶ Пак там, с. 29-30.

⁷ **Cardascia, G.** Les Lois..., p. 54.

⁸ **Cardascia, G.** La codification..., p. 58.

⁹ Пак там, с. 57.

¹⁰ Подобна идея застъпва и **G. Cardascia**, цит. съч., с. 58.

¹¹ **Cuq, E.** Études sur le Droit..., p. 439.

¹² **Дяконов, И. М.** Законы..., с. 235.

¹³ **Cruveilhier, P.** Recueil de lois assyriennes. Traduction annoté, étude, comparaison, Le Muséon, T. 41, 1929, p. 15.

¹⁴ **Дяконов, И. М.** Законы..., с. 245, бел. 2.

¹⁵ **Cruveilhier, P.** Recueil de lois..., T. 41, 1929, p. 22.

¹⁶ Виж по-подробно: **Cruveilhier, P.** Introduction au Code d'Hammurabi, Paris, 1937, p. 142 sq.